

Nr. 122 - Persillekræmmeren - 2019

Stensballegaards erhvervelse af Endelave

**Del af foredrag om Stensballegaards ejerskab af Endelave
holdt 1. marts 2017 for Stensballe Lokalhistoriske Arkiv**

I 100 år, fra 1696 til 1796, var Endelave en del af Stensballegaard gods, og dette er historien om, på hvilken baggrund Stensballegaard kom i besiddelse af Øen, og i en følgende Persillekræmmer, hvordan de skilte sig af med den.

Under Skånske krig 1675-79 er Øen krongods, og Kong Chr. d. 5. står og mangler penge. Han får overtalt sin meget betroede tjenestemand og rådgiver, amtmanden på Aakjær, hofmarskal Christoffer Sehested, der også har Nislevgaard på Nordfyn, til i 1677 at købe Endelave med fæstegårde, birkeret (tingsted), kirke, præstegård og alle herligheder.

Handlen finder sted den 10. maj 1677, og 1. juli slår den danske admiral Niels Juel svenskerne i slaget i Køge bugt, så vi kan vel godt sige, at Kongens frasalg af Endelave var med til at financiere sejren over svenskerne.

Sehested havde mange planer med Øen, men de blev aldrig realiseret, bl.a. på grund af stridigheder med bønderne om rettigheder og landgilde (lejeafgift som bønderne skulle betale i penge eller naturalier).

Efter en halv snes år med ævl og kævl bliver Sehested så træt af endelavitterne, at han beder Kongen om at tage Øen tilbage. Chr. d. 5. er ”nådig”, og efter nogen overvejelse tager han i 1694 Øen tilbage for 10.000 rigsdaler – det var Kongen, der bestemte prisen.

I 1690 havde Baron og enkemand Frederik Kragh i en alder af 35 år giftet sig med Storkansler Peder Griffenfelds eneste datter, den da 18 årige Charlotte Amalia Griffenfeld, der havde arvet Stensballegaard fra hendes mors rige familie Nansen i København, og efter en større ombygning med en ny hovedbygning flytter ægteparret Kragh ind på Stensballegaard i 1692.

Svigerfar Griffenfeld var en meget velhavende mand, og ved sin død efterlader han sig en stor formue, som hans datter arver, bl.a. med store tilgodehavender hos Kongen.

Frederik Kragh ville gerne have disse tilgodehavender udbetalt, men en del bliver afvist af Kongen og hans embedsmænd. Efter nogle stridigheder bliver de dog til sidst enige om et beløb, der med renter var vokset til omkring en halv snes tusinde rigsdaler, hvis Frederik Kragh ville tage jord, d.v.s. et eller andet krongods, for beløbet. Det ville Kragh godt, og han ville gerne have jordgods i Jylland eller på Lolland.

Men nu havde Kongen jo lige fået Endelave ”ind ad døren”. Der var fortsat meget bøvl med bønderne, og Øen var meget svær at administrere fra København, hvor man fik den ”ide”, at det kunne man meget bedre fra et stort gods i Østjylland. Så derfor bestemte Kongen, at Baron Kragh kunne få udlagt Endelave for gældskravet, og prisen passede så nogenlunde – efter Kongens mening.

Øen var på det tidspunkt på 146 tdr. hartkorn, og der gik godt 3 tdr. til en almindelig bondegård, som der var 42 af på Øen. Hartkorn i tønder var værdien af et stykke jords egnethed til dyrkning af byg og rug.

Dette var en afgørelse, som Baronen på Stensballegaard selvfølgelig ikke var tilfreds med; han var udmærket klar over vanskelighederne med at forvalte Endelave. Der var trods alt en del sejlads – ofte i dårligt vejr, og øboerne havde ry for at være genstridige.

Sælger Kong Chr. d. 5.

Køber Baron Frederik Kragh

Men der var ikke noget at gøre. Afgørelsen var truffet ensidigt af Majestæten, Baronnen kunne tage imod tilbuddet eller lade være.

Med overtagelsen fulgte kaldsret over kirken, og retten til fortsat birketing, som blev forvaltet af en lokal birkefoged. Dette betød, at Frederik Kragh kunne besætte præsteembedet og få del af kirkeindtægterne. Birkefogeden var den lokale dommer og politimester.

Da Frederik Kragh første gang kommer til Endelave, møder der ham et forfærdeligt syn. Øen var i en elendig forfatning; svenskerne havde været på besøg flere gange, og forarmet bønderne ved plyndring af fødevarer, brændsel og sølvtøj. Der havde været misvækst, og der var opkrævet – efter øboernes mening – alt for høje skatter, og Guds Hus var nærmest en ruin.

Så Baronnen på Stensballegaard mente, at værdien af Øen var sat alt for højt, og han var blevet snydt. Det siges, at han blev så sur, at han ikke ville deltage i Kong Chr. d. 5.'s begravelse i Roskilde Domkirke den 2. november 1699, selvom han i kraft af sin rang og stilling var indbudt, men valgte netop den dag at indsætte sin afdøde svigerfar Peder Griffenfeld i Vær kirke.

Men Frederik Kragh var på mange måder en driftig mand, ikke bare hvad angik hans officielle hverv hos Kongen, men også i høj grad hans godsdrift.

Han gjorde, hvad han kunne for at få det bedste ud af Endelave. Han fik lavet en kontrakt med de 42 bønder om deres landgilde og andre forpligtelser. Han lod den stærkt forfaldne kirke restaurere, udvide og delvis ombygge, og det blev også til en ny alterdisk og kalk i sølv med inskriptionen:

”Anno 1697 haver her baron Friderich Kragh til Stens Balle Gaard og Fru friherreinde Charlotte Amalia Griffen Felt foræred denne kalck og disck samt oblate eske til Ende Lavve kierke Gud til ære og landbyggerne paa landet til nytte”

En ny præst – en præstesøn fra Vær – blev kaldt til Øen, og så byggede Baronnen en ny adelig gård med navnet ”Edelsholm” til bolig for fogeden og herskabet, når de var på Øen.

Frederik Kragh dør i 1725, og hans efterkommere driver godset videre. Det var nok begrænset, hvad de fik ud af Øen, men den lå så tilstrækkelig langt fra fastlandet til, at den var et godt sted at anbringe uønskede personer. Og det var hvad der skete med Baron Frederiks eneste overlevende søn Børge Kragh, der var sindssyg og boede på Øen fra 1717 til sin død i 1751. En utidig og kolerisk fuldmægtig (ridefoged) på Stensballegaard blev også forvist til Endelave. På godset i Stensballe blev man mere og mere i tvivl om nytteværdien af den dengang afsides beliggende Ø.

Men mere herom i en senere udgave af Persillekræmmeren.

Kilder:

Mogens Schou Christiansen ”Endelave en Ø midt i Danmark” 1976 side 9,
Luisenlunds hjemmeside på internettet.
Nationalmuseet ”Danmarks kirker” ”Vær”, ”Endelave”
Artikler om ”Stensballegaard” ”Stensballe Lokalhistoriske Arkiv”
Trap Danmark 4 bind VII 422/424

Holger Jørgensen "Horsens Nørrestrand", udgivet af Horsens museum 1997
Stensballegaards og Endelaves godsarkiv – Landsarkivet – på internettet
Steffen Hahnemann "Fra lensmand til herremand til bondefrigørelse- Endelave i det 16-18 århundrede" – ringbind 125
sider Byarkivet i Horsens
Kirkebog Væhr sogn og Endelave sogn
Danmarks historie - uden for Danmark – Skåne af Gøsta Johannesson
Rigmor Frandsens afskrifter af dokumenter ang. Endelave, Horsens Byarkiv

Tekst: Jørgen Hansen, redaktion: Poul Erik Schreiber

ISSN: 2246-4581